

ELEMÉR

Leginkább arra emlékszem, hogy mindig nagyon vártuk őt. Tudtuk, ha Elemér jön, ha ott lesz egy megbeszélésen, akkor már jó napunk lesz. Szerettük, ahogy jön, a piros sálját, fehér tornacipőjét, a vállán hanyagul átvetett táskát, az okos, éles, de kedves kérdéseit, amelyeket nap, mint nap nekünk szegezett.

Minden ötletet, még az egészen elképesztő, szinte kivitelezhetetlennek tűnő elképzeléseinket is támogatta. Erőt adott a belénk vetett hite. Hogy képesek vagyunk együtt megcsinálni.

Volt, hogy órákon át ötleteltünk, szinte nem is vettük észre az idő múlását. A nyers kutatási anyagok fölött gondolkodtunk és egymás szavába vágva elemeztük az adatsorokat. „Te mit gondolsz erről, kérlek?” „Hogyan kellene ezt megcsinálni?” „Ezt Te tudod a legjobban!”.

Inspirálóak voltak a mondatai. Pár hónappal ezelőtt megkérdezte, mi lesz a következő könyvem címe. Amikor kissé bizonytalan választ adtam és megsejtette, hogy messze nincs szilárd elképzelésem, ellentmondást nem tűrő hangon közölte, hogy úgy nem lehet élni, hogy az ember nem tudja, milyen könyvet szeretne írni legközelebb.

Szerénysége mindenkit zavarba ejtett. Első, szappanoperákról szóló könyvem bemutatóján, melynek celebrálására kérésre őt kérte fel a kiadó, azt hozta fel félig meddig viccesen a nagy nyilvánosság előtt, hogy az ő könyvbemutatóin még soha nem volt ennyi ember. Első kérdése – mindenki megdöbbenésére – az volt, hogy vajon Shakespeare, ha ma élne, írna-e szappanoperákat? Hamar rájöttem, hogy ez egy dolgos könyvbemutató lesz és ő nagy szeretettel, ugyanakkor nagy szigorral vizsgáztatott le.

Évekkel később, amikor már közös munkánk jelent meg, melyet a könyvhéten, egy álmosítóan meleg nyári délelőttön, a Vörösmarty téren dedikáltunk, hirtelen, sokak derütségére felcserélte a névtábláinkat. Nevetve mondta, egyszzerűen csak kíváncsi, észreveszi-e bárki is a cserét.

Mindig rohant, rengeteget dolgozott, de minden határidő, közügy vagy tárgyalás mellett a legfontosabb, Elemér számára, a kutyasétáltatás volt. A legfontosabb megbeszélésről, hivatalos fórumról is bármikor elment a kutyái miatt, a legvadabb munka közepette is mindig előkerült egy-egy kutyás sztori. Akkoriban meglehetősen furcsán néztünk rá emiatt, de azóta – gyakorló gazdiként – már sokkal jobban értem a kutyás szenvedélyét és a felelősség átélését.

Semmilyen hatalom szolgálatában nem állt. Mindig türelemre intett. Hitt abban, hogy az ember alapvetően jó, csak valami külső körülmény az, ami rossz cselekedetekre kényszeríti. A

megértő szociológusok közé sorolható, igazi humanista volt, a szó legszorosabb értelmében. Amikor a világban tapasztalható igazságtalanságokról beszéltünk, akkor ő arra biztatott minket, hogy a szűk körünkben teremtsük meg a világok legjobbját, mégpedig azzal, hogy mindenki tegye a dolgát és segítse azokat, akik erre rászorulnak.

Voltak olyan témák, amelyek rendre előkerültek, amit mindig újra és újra megbeszéltünk. Mindenre emlékezett, amit egyszer elmeséltem neki: a legfontosabb és lényegtelen eseményekre is. Elemér mellett mindenki úgy érezhette, hogy ő maga a fontos.

Biztonságban voltunk mellette.

Antalóczy Tímea, PhD, MOME

HANKISS ELEMÉR MŰHELYE

Ma is emlékszem első munkanapomra az MTA Szociológiai Intézetében, Hankiss Elemér híres Értékszociológiai Műhelyében. Elemér behívott a szobájába, álcázott szigorúsággal közölve, hogy most tájékoztat a kötelezettségeimről. Leültetett, mélyen a szemembe nézett, hamiskásan hunyorított s lassan ezt mondta: „Mától, Laci, az életed önkizsákmányoláson alapul. Az, hogy mit érsz el, rajtad múlik, én nem fogom soha megmondani mit csinálj. El fogom olvasni, bármit írsz, mindig elmondom a véleményem a munkádról, ha kérdezel.” Munkaköröm leírása ezzel befejeződött, Elemér témát váltott és megkérdezte, miről fogok először előadni a Műhelyben.

Amikor külföldre zavarták a magyar társadalomtudomány nagyjait a hetvenes években, majd' másfél évtizedig Elemér volt az egyik legfontosabb vonatkoztatási pontja, támogatója az akkor felnövő fiatal szociológusoknak. Értékszociológiai Műhelye volt Budapest egyik leginkább inspiráló szellemi közössége. A Műhelyben rendszeresen megfordultak a legjobb amerikai és nyugat-európai szociológusok, a Műhely vitáinak meghívottjai között ott voltak a magyar gazdaság, társadalom és politika kutatásának kiválóságai. Elemér szellemi otthont, védelmet adott és önzetlen mentori támogatást nyújtott sok fiatal szociológusnak, függetlenül attól, hogy volt-e bármi közük a Műhely akkori kutatási témájához, a magyar társadalom értékrendjének kutatásához.

Nagyszerű mentor volt, telejavította kéziratos írásaim, rengeteget kérdezett: „Ez nagyon érdekes gondolat, de ezt hogyan fogalmaznád meg magyarul” kérdezte nem egy nyakatekert bekezdésemet olvasva. Máskor, egy lelkesen elmondott előadásom befejeztével ő szólalt meg először: „Laci olyan meggyőzően gesztikulált a kezeivel, hogy biztosan valami nagyon fontos dologról beszélt”. Nem törekedett soha arra, hogy tanítványai legyünk, taszította mindenféle hierarchia. Beszélgetve tanított, kérdéseket tett fel, állandóan éreztetve velünk, hogy a kérdésekre nincsenek végső válaszok és a legfontosabb a tudományban az érdeklődő párbeszéd fenntartása.

Kíváncsi tudós volt, talán a legkíváncsibb akivel valaha találkoztam. Szisztematikusan dolgozta be magát minden témába, ami felkeltette az érdeklődését, és szenvedélyesen osztotta meg szellemi kalandozásainak hozadékait. Hihetetlen képessége volt arra, hogy képzettségtől függetlenül bárkit bevonjon korszakokon és diszciplínákon átívelő gondolati párbeszédbe függetlenül attól, hogy a helyszín az MTA központi előadója, a TV stúdiója, vagy egy vidéki művelődési ház színházterme volt. Ízlésével ütközött az itthoni elitista nyilvánosság, a „plebs” és az „írástudók” szétválasztása, lelkesen vont be tízezreket a társadalomtudományi, politikai, erkölcsi kérdéseken való elgondolkodásba.

Nem tartotta fontosnak a „kizárólagosan lehetséges válaszok” megtalálását. Egyszerre volt lázadó és kétkedő: elvetette az abszolút autoritás és az abszolút tudás gondolatát. Szerette az

elegáns és rigorózus magyarázatokat, de mindig fontosnak tartotta felhívni a figyelmünket arra, hogy ugyanazt a témát sokféleképpen lehet megközelíteni, és minden kutatásnak a végén ott kell lennie újabb kérdéseknek is a következő megkérdőjelezésig érvényes válasz mellett.

A sosem lankadó nyílt párbeszéd kereteinek megteremtése és folytatása volt a legfontosabb számára, akár tudományról volt szó, akár politikáról. A rendszerváltás kritikus szakaszában, 1989 nyarán az egyik legfontosabb és legnehezebben megválaszolható kérdés az volt, hogyan lehet biztosítani a szabad és arányos hozzáférést a nyilvánosság színtereihez. Az állampárt és az ellenzék képviselői nem tudtak megegyezni közösen elfogadható szabályokban, az ellenzéki pártok nem bíztak meg egymásban. Ebben a helyzetben az Ellenzéki Kerekasztal vita nélkül fogadta el Hankiss Elemért a demokratikus erők képviseletére. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy Magyarországon ő a legjobb jelölt erre a pozícióra. Az első szabad választások után a nyertes pártok és az ellenzék is Elemérben látta annak biztosítékát, hogy a robusztus jogi garanciák megszületéséig az akkor még egyetlen Magyar TV a köztársaság nyilvánosságát szolgáló szabad terep lesz.

A szakadatlan nyitott párbeszéd, a szellemi és politikai pluralizmus mellett a társadalmi önszerveződés volt Elemér másik vezető eszméje. Nem szerette az ideológiákat, a nagy narratívákat, a minden kérdésre választ adó, a Budapestről a helyi problémákra naprakész válasszal rendelkező technokratákat és nacsalnyikokat. Ideálja ezen a téren is a párbeszéd volt, vállalkozók és helyi önkormányzatok, egy-ügyű civilek és szakszervezetek között. „Találjuk ki Magyarországot” mozgalma helyi közösségek sokaságához vitte el azt a gondolatot, hogy a demokratikus politika nem Budapest V. kerületében kezdődik és fejeződik be, és hogy a köztársaságnak a köz ügyeiről folytatott nyílt viták terepeire, erős és szervezett helyi társadalmakra kell építenie, ha meg akar maradni. Mindez sokak számára tűnt naivnak, s a Harmadik Köztársaság szétverésében aktív szerepet játszó, vagy azt csak a partvonalról néző politikai közönség közönnyel, vagy megvetéssel viszonyult ezekhez a gondolatokhoz. Ez Elemért nem izgatta, szellemi párbeszédét a társadalmi önszerveződésről Tocqueville-lal és Hayekkal, Habermassal és Delors-al folytatta.

Igazi reneszánsz ember volt, demokrata és patrióta. Életem nagy szerencséje volt, hogy egy ideig vele dolgozhattam, hogy mentoromnak tudhattam. Ha lesz újra Köztársaság Magyarországon, fontos, hogy annak megteremtésében helyet kapjanak gondolatai.

Bruszt László
Professor of Sociology,
Department of Political and Social Sciences, European University Institute

NAPLÓRÉSZLET

2015. január 11.

Meghalt Hankiss Elemér. Tegnap este jelentette a hírügynökség.

Csak a jóra fogok emlékezni – de hát vele kapcsolatban nincs is más emlékem.

Megyünk Bécsben az Alserstrassén, s megemlítem a kirakati női próbababákról: mintha mind egy kicsit bandzsítana. Persze, válaszolja, mert vonzóbb az a nő, aki enyhén bandzsa. Egy szemernyit ártatlannak, esendőbbnek, védelemre szorulóknak tetszik. Ismeretes (?) - mondja, hogy Szendrey Júlia is bandzsa volt, ez aztán csak fokozhatta Petőfi érzelmeit.

Húsz éve, egy éven át szomszédos lakásokban laktunk a Breitenfeldergassén, s naponta ugyanabba az intézetbe jártunk. Mindig s mindenkivel végtelenül udvarias volt. A közös ebédeken ritkán jelent meg – nagyon keveset evett. Egyszer mégis szóltam neki, jöjjön már ebédelni, mert a végén még éhen hal. Nem volt jó ötlet. Úgy esett ugyanis, hogy a közös nagy asztalunkhoz az intézetbe frissen érkezett három fiatal női munkatárs telepedett le. A bemutatkozások után Elemér előzékenyen, hogy ne érezzék idegennek magukat, rögtön több kérdést tett fel: honnan jöttek, mi járatban vannak, hogy érzik magukat, mivel szeretnének foglalkozni, stb. Mivel kettőjüknek akkor nehezebbre esett az intézetben használt angol nyelv, köztük a beszélgetés hol német, hol francia, hol angol nyelven pergett. Elemér kiegyensúlyozottságra törekedve mindhármukat beszéltette, egyre inkább kivirultak. Eközben ő egy-két falaton kívül semmit se evett, mert vagy kérdezett, vagy nagy figyelemmel hallgatta a válaszokat. Végül a három újonnan jött, valósággal elbűvölve, befejezte az ebédelést, megköszönte a társaságot – s távozott. Elemér pedig megjegyezte, hogy ő többet le nem jön ebédelni, mert most is csak éhen maradt.

Nem szívesen utasított vissza kéréseket, sokszor túlvállalta magát. Még inkább nehezebbre esett visszamondani már elvállalt feladatokat, s ilyenkor aztán az utolsó pillanatig őrlődött. Híres ember volt, szociológusként (az irodalomelméleten túllépve) már közéleti személyiség. A bravúrosan megírt *Társadalmi csapdák* és a *Diagnózisok* a politikai változások iránti érzékenység növekedésével óriási és megérdemelt érdeklődést keltettek személye iránta, amit csak fokozott, hogy csillogóan adott elő.

Nem emlékszem, hogy mikor találkoztunk először, de az 1980-as években már számos alkalommal szerepeltünk együtt különféle egyetemi és egyéb vitákon. Egyszer Miskolcra

mentünk előadni valami összejövételre, sokféléről beszélgettünk. Megkérdeztem tőle, igaz-e az akkoriban elterjedt városi legenda, hogy lerázandó a rázúduló sok felkérést, az akkori előírt keretből kifizethetetlen, meghökkentően nagy honoráriumot kér. (Tíz, vagy akár tizenötezer forintot is, ami akkoriban horribilis összegnek számított.) Jót nevetett, és sajnálkozott, hogy ez neki nem jutott eszébe.

2015. január 16.

Sorjáznak a nekrológok. Lengyel László, Pogátsa Zoltán igen jót s jól írt. Egy hetilap engem is felkért, de nem vállaltam. Egyik TV híradóját igen, de tán ezt se kellett volna. Nehéz beszélni. Azt meséltem el, amikor tavalyelőtt a Pasaréti-téren, ahogy ott álldogáltunk, két hajléktalan jött oda, s örömmel mondták: „Hankiss úr, olvastuk ám az írását”. Nem mondta, de látszott, nagyobb dicséretnek vette, mint ahogy az egyébként többszörösen kiérdemelt, de soha meg nem kapott akadémikusi rangot fogadta volna – ha ugyan elfogadta volna.

Egyébként a hivatalos nekrológiában némileg pontatlanul közölték, hogy holmi ékített keresztet kapott televíziós elnöksége után a Horn-kormánytól. Kapni kapott – csak éppen nem vette át. Értesítették a kitüntetésről, de ő a füle botját se mozgatta, tán el se jutott hozzá az értesítés. Ezért aztán a parlamenti ceremónia napjának reggelén mindenütt keresték, s valahol Lellén bukkantak nyomára. Egy katonai gépet menesztettek, ami leszállt a mezőn, s egy díszbe öltözött honvéd őrnagy jelentkezett, hogy majd ő repíti az ünnepségre. Elemér azonban szerényen visszautasította a lehetőséget, nem kívánt átvenni semmiféle kormánykitüntetést. S a szerénység igazi bizonyítéka, hogy ezt a látványos hajcihőt sose verte nagydobra.

A Korridor kutatócsoportban – ami az évek, majd évtizedek teltével a közös munka mellett egyre inkább baráti társasággá is vált – tucatnál több tanulmánykötetet írtunk együtt. Az utolsó, most félben álló munka éppen az ő kezdeményezésére indult. Tartalmában, formájában is merőben más, mint az előző társadalomtudományi okfejtések. Ezek most beszélgetések az élet nehezen megválaszolható nagy kérdéseiről. De nem ám csak úgy általában, hanem minden alkalommal egy kijelölt áldozatra méretezve peregték kérdései – aki aztán hebegett-habogott valamit. Ő készült fel, idejét nem kímélve, mindnyájunkból, s tette fel az örökkévalóság és a múlandóság talányai közt lebegő kérdéseit. Adósai vagyunk – adósai maradtunk.

Gombár Csaba

Minden tanár pótolható. Minden szociológus pótolható. Minden igazgató pótolható. Minden politikus pótolható. Hankiss Elemér nem pótolható.

Húsz évesek voltunk, amikor megismertük, és egész pályánkat végigkísérte: bármerre kerestünk utakat, ő mindig ott volt (ahogy már ez a szenvedélyes felfedezőknél lenni szokott); ott volt az értékszociológiában, a kultúrakutatásban, a társadalomantropológiában, a szimbólumelemzések, a túlélési stratégiák kutatásában. Amikor megismertük, mi húsz évesek voltunk, ő hússzal-huszonötöt több; tanárunk volt és valahogy mégis közülünk való is: lányok, évfolyamtársaink kaptak hajba miatta, érte – és ezen egy cseppet sem csodálkoztunk.

Negyven évvel később a Várban egy padon próbált a halandóság nehezen feldolgozható tényét illetően megnyugtatni bennünket. Arra a kérdésre, hogy miképpen lehet az ember nyolcvanas éveiben is oly lefegyverzően ifjú, azonnal mozgósítva analitikus képességét, mint bármely megoldandó probléma esetén, komolyan és plasztikusan mondott valami ilyesmit: „1. Először is mindig dolgozni kell (szabadkozva hozzátette, hogy ő most már naponta „csak” 10-12 órát tud, és ebéd után le kell pihennie); 2. oda kell figyelni a fizikum foglalkoztatására (csak akkortájt hagyott fel a teniszezéssel); 3. alapvető az ontológiai optimizmus; 4. a művészet sose maradjon ki az ember életéből; 5. s a talán legfontosabb: mindig legyen újabb kérdés, amit az ember meg akar válaszolni”.

Elég sok igazságtalanság, támadás érte életében. Mindig nagy méltósággal viselte ezeket. Ez nem megy nagy lelki erő nélkül, s ráadásul úgy, hogy sosem a mártírglória fényébe burkolózott: inkább úgy peregtek le róla ezek a bántalmak, mint a tüzes kemencébe vetett három gyermekről a Bibliában. Saját önelemzése szerint az ötvenes években találta meg egy hirtelen „heuréka”-élményen át azt a burkot, amit a szellemi szabadság semmilyen más hatalom által nem korlátozható ereje jelent.

Élete utolsó évtizedében egyszer mégis megríkátták azzal, hogy nem igazi tudomány az, amit képvisel. Az Isten szerelmére, hát mi az igazi tudomány, ha nem az, amikor az ember elemi, visszatérhetetlen kíváncsisággal elindul egy-egy égetően fontos társadalmi vagy kozmikus probléma után, s addig követi árkon-bokron és a tudományok iskolamesteri pedantériával húzogatott határait át, amíg – legalább időlegesen – valamiféle megnyugtató választ nem talál... ahogy Szent-Györgyi Albert is tette, ahogy Steven Hawking teszi...? Mi az igazi tudomány, ha nem az, aminek eredményeit orvosok és üzemmérnökök, könyvtárosok és agronómusok egyaránt fellelkesedve olvassák, (ahogy Hankiss Elemér munkáival történt), mert úgy érzik, az ő kérdéseikre ad választ? Mi az igazi tudomány, ha nem az, amiért vendégprofesszornak hívják az embert Stanfordba és Firenzébe, Brugesbe és Washingtonba, hogy autentikus tájékoztatást kapjanak arról, hogy mi is, milyen is az a nehezen érthető Kelet-Közép- Európa?

Hankiss Elemérnek, ennek az egyszemélyes universitasnak nagyon leegyszerűsítve talán három céllal lehet jellemezni a pályáját, amelyekkel egyetemi hallgató korunk óta példával állt elénk: 1. (a strukturalizmus ihletésében) a rejtett mintázatok keresése; 2. a társadalmi anomáliákra a gyermek szemével való rápillantás (a gyermekével, aki magyarázat nélkül nem fogad el semmit természetesnek); 3. válaszkeresés a civilizáció alapkérdéseire (mi az élet titka, miért érdemes élni) – ezek is a gyerek kérdései, de sosem lesz felnőtt, aki nem őrzi meg magában az ezekkel a kérdésekkel birkózó gyermeket.

Ő maga a Pázmány Péter Egyetemen, az *Ars Sociologiae* előadásorozat keretében tartott előadását ezzel a Ricoeur- idézettel indította: „Fogalmazd meg, elemezd, mondd el életedet. Mert az el nem mondott élet nem élet, nem igazi élet, nem hiteles élet.” Ugyanezt az előadást egy népdal soraival zárta: „Sej-haj, állj elő szekér! Lásd amottan felhőt hajt a szél. Csűrbe rakd a kévét”. S az idézethez hozzátette: „Próbáltam, próbálok”.

Közben – tévéelnöksége idején – egy országnak adott példát arra, hogy egy demokratikus társadalom szuverén polgárának, egy citoyennek miként kell viselkednie. Mindig ez, ez a citoyenség sugárzott róla. Ha jól csiszolt tükröt tartott a mindenkori hatalmak elé, ezt sosem fenyegetően tette, mert – ritka madárként – ő nem akart semmiféle hatalmat. (Ha egyes hatalmak mégis tartottak tőle, ez az ő foltos lelkiismeretükről szól). Semmilyen párt mögé nem lehetett odasorolni, mert nem pártokban (részekben) gondolkodott; különben is a modernistáknak egy kicsit mindig túlságosan régi vágású úriember volt a maga ironikus fölényével, a konzervatívoknak egy kicsit mindig túlságosan avantgárd, túlságosan kamaszos a kedves hadarásával. Amikor előállt azzal, hogy „Találjuk ki Magyarországot!”, ebben nem a naiv utópizmus az érdekes, amire könnyű rálegyinteni, hanem az az ethosz, amivel közös programot próbált állítani egy végzetesen meghasonlott társadalom egésze elé...

A legtöbben azt emelik ki, ha rágondolnak, hogy mennyire mentes volt a fensőbbségességtől, a nagyképűségtől. Ez is azért van, mert szabad volt. Mert nem az adja az igazi szabadságot, ha valaki mások szavait visszhangozva, seregbe verődve mer szembeszegülni a fennálló hierarchiákkal, (az ilyen seregből mindig könnyen lesz győztes sereg és új hierarchia), hanem az, ha az ember mindennel, akár a „sajátjaival” szemben is kizárólag arra a törvényre hallgat, amit Kant egyszerre pillantott meg önmagában és a csillagos égen.

Ha összegyűjtjük azokat az asszociációkat, amelyek több mint negyven év számos találkozására alapján eszünkbe jutnak róla, ilyen szavak sorakoznak elő: autonómia, bátorság, civil kurázi, citoyen ethosz és pátosz, derű, elegancia, emelkedettség, éleslátás, az Ész világossága, gyermeki kíváncsiság, hierarchia mentesség, (elnyűtt pulóverei éppen ezt a hierarchia mentességet sugározva voltak elegánsak), humor, játékoság, következetesség, kreativitás, lelkesültség, az önirónia szerényen

magabiztos fölénye, öntörvényűség, örök megújuló képesség, szellemi szabadság, a szorongás és derű, a tragédia és katarzis oszcillációja (hogyan egyik kedvenc kifejezésével éljünk), univerzalitás.

Az emberi lét paradoxonja, hogy aki pótolhatatlan, (a romantika kedvelt, hiperbolikus kifejezésével: halhatatlan), az nem abban különbözik a többiektől, hogy nem hasonlít senki másra, hanem abban, hogy önmagát, mint mintát imperativusként hagyja örökségül.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor, MTA TK SZI, MOME

Hankiss Elemér a Sorrentoi narancsfák alatt címmel egy brilliáns slágerszövegelemzést publikált még irodalomtudósként. Mint kezdő gyakornok dolgoztam akkor a Szociológiai Kutatócsoportban és azt gondoltam, hogy ez kellene, hogy a modellje legyen egy igazi zeneszociológiának.

Elemért személyesen kicsit később, valamikor 1968-ban Vitányi Népművelési Intézetében tartott szemiotikai vitadélutánon hallottam először előadni. Lenyűgözően sziporkázó volt ahogyan a nagy regények zárómondatait tipizálta és a katarzis élmény hatásmechanismusait kategorizálta. És hozzá mindent fejből idézett, ami egy közgazdász szociológus aspiráns diákot csodálattal vegyes irigységgel töltött el. Nem mertem megszólítani, annyira más szinten volt tudásban, tájékozottságban.

Két évvel később láttam újra a torontói buszvégállomáson, ahol Ő éppen útban volt egy világkonferenciára Hamletről előadni. Egy padon ült és térképet tanulmányozott. A barátommal nem voltunk biztosak abban, hogy jól látunk, de annyira hasonlított a Corvin téren sziporkázó irodalomtudósra, hogy közvetlen elé álltunk és jó hangosan magyarul beszélgetni kezdtünk a szemiotikáról. Ha ő az, legalábbis felnéz a térképéből. Még mélyebben belemerült. Mire én, nem bírva magammal, megszólítottam – Bocsánat, de lehetséges, hogy Ön Hankiss Elemér? Erre a legnagyobb természetességgel csak felnézett és válaszolt: – Igen, nagyon is lehetséges.

Az azóta eltelt negyvenöt év során több országban, sokfajta szervezeti keret között dolgoztunk, működtünk együtt. Mindig teljes lelkesedéssel és ugyanakkor bölcsességgel tervezte a dolgainkat. Mindig, minden felállásban meg tudta őrizni az autonómiáját, de intellektuálisan is és humánusságával, másokra való nyitottságával is elkápráztatott mindenkit, akikkel csak találkozott.

Ami nem adatott meg neki, az az volt, hogy hatalmas nemzetközi reputációjára alapozva tartósan, egy azzal adekvát formális tudományos státust építsen ki, vagy iskolát alapítson. Igaz, nem is volt türelme hozzá, minden percet sajnált, amit társasági háló építéssel, a rengeteg meglévő kapcsolatának rendszeres ápolásával kellett volna erre fordítania. Mindig fontosabbnak tartotta az érdemi munkáját, és szenvedett az üresjáratoktól. Az, hogy az Akadémia, rendszerektől függetlenül, nem tartotta méltónak arra, hogy tagjai közé fogadja, az nem őt, hanem az intézményt minősíti. Nem mondta, de bántotta, joggal. Ha egy tudományterület urai kiszorították egy adott intézmény keretei közül, akkor egy újabb területen alkotott izgalmasat, intellektuálisan pezsdítőt.

Mielőtt egy-egy problémáról írt volna, minden fellelhető elolvasott, amit kortárs gondolkodók írtak az adott témáról (az Emberi Kaland utolsó, most megjelent kiadásában

több mint ötszáz szerzőt nevez meg, akire hivatkozik, talán azért is, hogy jelezze, hogy milyen tudományos apparátus van a könnyed stílus mögött).

Az egytézises rövid, leegyszerűsített amerikai társadalomtudományi bestsellerekhez képest túl komplex, végiggondolt volt, amit írt, de mégsem volt hajlandó úgy írni, ahogy azt egy-egy szakma kötelező kánonja és szabályrendszere megkövetelte volna. Az azóta nagy utat befutott pozitív pszichológiai mozgalom első nagy amerikai rendezvényén tartott meghívott előadásában a happiness pszichológiával szemben a teljes emberi életről és abban a tragédiák szerepéről beszélt. Lézerpontosságú diagnózisait empatikusan, de mindig zeneileg megkomponált kontrapunktusokban adta elő.

Azt a típusú akadémikusságot, ami csak határozott, nullhipotézisek elvetése alapján megfogalmazott konklúziókban tudja a tudományosság kritériumát látni, elvetette. Életének utolsó hónapjaiban is szelíden, de határozottan vállalta azt a meggyőződését, hogy minden konklúziót meg lehet és kell kérdőjelezni. Andre Gide-t idézte „Higgy azoknak, akik keresik az igazságot. Kerüld el azokat, akik megtalálták”. Soha nem adta fel az igazság keresését.

Őszintén volt kíváncsi, empátiája utolérhetetlen volt. Egy országos mintán végzett vizsgálat szerint, 2002-ben, egy évtizeddel a viharos TV elnöksége után is, ő volt a legismertebb értelmiségi. Ez azzal is járt, hogy a legváratlanabb helyeken és a legkülönbözőbb élethelyzetekben élők szólították meg kifejezve nagyrabecsülésüket és tiszteletüket. Sokszor figyelhettem meg, hogy hogyan tudja ezt azonnal visszafordítani, és empátiájával elérni, hogy a legegyszerűbb emberek is megnyíljanak neki és problémáikat megosszák.

Izgatta ez az akadémia kívüli világ, és sokszor mondta szokásos öniróniájával vegyes büszkeséggel, hogy az ő olvasóközönsége egy meglepően széles rétege a magyar társadalomnak, beleértve a WC-s néniket is. Összehasonlíthatatlan módon töltött be egy olyan társadalomtudós modellt, ami megtestesítette a public intellectual fogalmát, anélkül, hogy politikai táborok kisajátíthatták volna, és egy egész társadalom ismerte fel benne a gondolkodó és gondolkodásra ösztönző mélységesen etikus embert.

Utolsó, karácsonyi nyilvános kőszegi zenés beszélgetésén sem akart néhány versen kívül sokat mondani magáról, inkább azt szerette volna, ha a tudós hallgatóság a nyilvánosság előtt az élet végső, legfontosabb nagy kérdéseire adott egyéni válaszait fogalmazná meg.

Nem hitt a végső válaszokban, bár őszintén kereste őket.

Miközben a legszélesebb kitekintéssel sorba vette egy társadalmi vagy emberi probléma lehetséges magyarázatait, ahelyett, hogy rendes kelet-európai intellektuelként, ezek alapján aztán megmondta volna a tutit, mindig szembeállított az állításokkal egy ugyanolyan erős és meggondolandó másik szempontot.

Az olvasó vagy a hallgató pedig úgy ment el, hogy maga forgatta tovább az érveket és ellenérveket. Azt hiszem, épp ezt tartotta igazi missziójának. Ezért vállalta el annak idején a Televízió elnökségét és hagyott ott minket átmenetileg, mert fel akarta vállalni azt a felelősséget, amit egy ilyen hatású eszköz jelenthetett volna a társadalomnak abban az időben.

Mindig igyekezett tisztán, sziporkázóan fogalmazni, úgy, hogy mindenki megértse a gondolatait. Kereste az alkalmakat, hogy fizikusokat a kozmológiáról, katolikus teológusokat az élet értelméről faggathasson, és elvállalt meghívásokat, ahol közönség előtt cserélhetett eszmét más gondolkodókkal azért, hogy a hallgatóságot is buzdítsa, hogy egy megvizsgált és értelmes célokkal gazdag életet éljenek.

Szerette Bruggest, ahol több évig tanítottunk együtt. Szerette az okos diákokat, a város hangulatát, de ahogy egy kis ideje volt, beült a könyvtárba, hogy dolgozzon.

De ahol talán életében legjobban érezte magát, az szeretett Palo Altoja volt. Amikor karácsony előtt erősnek érezte magát, mondta, hogy szeretne még biciklizni az utcáin, pedig addig mindig csak a könyvtáráról és a csendes munkalehetőségéről hallottam áradozni. Most hallottam először, hogy készült arra, hogy még elutazhasson feleségével, Lilivel kedvenc városaiba, Velencébe, Amszterdamba.

Az emberi kaland az Édenkerten kívüli hideg világban – és azok a válaszok, amiket az emberi élet végső értelmére a legnagyobb gondolkodók fogalmaztak meg – volt az, ami élete legutolsó napjaiig foglalkoztatta. Ezért kezdett el a versek villódzásainak elemzése után a jó élet és az életminőség igazi alapjaival foglalkozni, éveken keresztül elemezve Füstös Lacival, Szakolczai Árpival együtt a számokat is. Ezzel a munkával sikerült olyan modelleket építeni, ami az életcélok szerepét és az értékek szerepét kvantifikálták a szubjektív jóllét magyarázatában, harminc évvel a téma mostani reneszánsza előtt.

Amikor a hetvenes évek elején hetente a Szociológiai Intézetben más és más falukat kerestünk fel és hosszasan autóztunk, bár még nem ott dolgozott, többször eljött velünk. Lehangelve nézte az elhanyagolt portákat, és az egész napos interjúzás után egy mondatban fogalmazott meg egy tipikus hankissos jelszót:

„Gyöpös fejek helyett gyöpös udvarokat!”

Amikor még az utolsó hetekben is azt terveztük, hogy milyen beszélgetős, szöveg- és versolvasó, zenés, szellemi wellness hétvégeket szervezzünk, akkor választotta ki a számára legszebb verseket, amikről szívesen beszéltetett volna másokat a minikoncertek közben...

Kedvenc Tennyson versrészletével búcsúzom Tőle, akit szemérmesen, de barátomnak tekinthettem.

*Untat várni, elmúlni csiszolatlan
rozsdállva és nem munkában ragyogni!
Csak lenni: még nem élet. Ezer élet
együtt se volna sok, és hogy fogy ez
az egy is.*

Az övé, bár hamarabb elfogyott, mint reméltük, de csiszolt volt és munkában ragyogott...

Manchin Róbert

EMLÉKEZÉS HANKISS ELEMÉRRE

Hankiss Elemér halála rendkívüli, tragikus, helyrehozhatatlan vesztesége a magyar szociológiának, a magyar intellektuális életnek, Magyarországnak. Mivel a tények életéről és munkásságáról könnyen elérhetőek, hadd írjak arról, hogy mit jelentett személye és írásai nemzedékemnek – vagyis azoknak, akik az ötvenes évek végen vagy a hatvanas évek elején születtek, így számukra 1956, mint az „ötvenes évek” is csak furcsa, távoli eseményeket jelentettek, amikről tudták, hogy az iskola és az újságok csak hazudnak, de amiről a felnőttek körülöttük – talán néhány nagyszülő kivételével – egyöntetűen visszautasították, hogy beszéljenek. Ebben a világban felnőni, ha nem is a korábbi elnyomottságot és szegénységet jelentette, de a mindennapi, bornírt, sőt ripők hazugságba való belenövést mindenképpen.

Sőt, egy szempontból, mindazok ellenére, ami miatt Magyarország a „legvidámabb barakk” elnevezést elnyerte, a helyzet nálunk, az értelmiségi életet tekintve még rosszabb volt, mint a környező országokban – és ez a Lukács iskola volt. Lukács, mindenhová eljutó és mindenhol jelenlevő tanítványain át elérte azt, hogy Magyarországon nemcsak a hivatalos ideológia lett „marxista” (az ő sajátos, és különösen ártalmas, mert mélyre hatoló értelmében), de az ellenzéki is – és nemcsak marxista, de egyben neohegelianus, sőt – még rosszabb – neokantiánus, ahol az ettől az állítólag „filozófiailag” meghaladhatatlan normától eltérően gondolkodókat már az egyetemeken letorkollták a lukácsi ezotrikus nyelvet nagy szakértelemmel és hatékonysággal forgató bennfenntesek. Szó szerint, kívül-belül minden ugyanaz volt – akár a hivatalos pártideológiát olvasta és követte valaki, akár a reformereket, akár a szamizdatos ellenzéket. Kiút szinte nem létezett.

Ebben a világban jelentett Hankiss Elemér szinte egyedüli kivételt: a nap sugarát, a tiszta vizet, a beszívható, friss levegőt. Szinte egyedülit, mert biztos voltak rajta kívül még társadalomtudósok, értelmiségiek, akik gondolkoztak anélkül, hogy lelküket a kommunizmus akárcsak megérintette volna, de ez vagy nem volt elérhető (mint pl. Hamvas Béla írásai), vagy szűk körben maradt (szakmai, vallási, helyi), vagy nem került megfogalmazásra. Amiben Hankiss Elemér igazán egyedülálló volt, az első megközelítésben az, hogy neki sikerült megmaradnia és tevékenykednie azon a hajszálvékony határvonalon, ami a még nem valódit és a már nem közölhető elválasztotta – alig érezhetően és matematikai precizitással nem meghatározhatóan, de nagyon is valószínűsítően, mint az óceán és a kontinens határa a tengerparti homokon. Soha nem felejtettem el azt a hitetlenkedő, rádöbbenő érzést, ami első cikkét olvasva támadt bennem: ez nem lehet igaz! Ahogy akkor mondtuk, nem akartam hinni a füleimnek. Hogy lehet olyasmit olvasni a *Valóság*-ban, ami az igazságot fogalmazza

meg, és olyan módon, amire még nem is gondoltam. Hiszen a legtartósabb, legtragikusabb hatása a hazugságban való létnek az, hogy mindenki azt hiszi, birtokolja az igazságot.

És ezzel már elértünk a második fokozatra is; hiszen a fenti határon való navigálás nemcsak azt jelentette, hogy Hankiss Elemér elég „ügyes” volt ahhoz, hogy bizonyos dolgokat ki tudjon mondani, de főleg azt, hogy olyan újszerű módon volt képes megfogalmazni mélyre ható, reveláció erejű meglátásokat, hogy azok átmentek valahogy a szűrőn. Talán megdöbbsentették a cenzort is. Vagy annyira újak voltak, hogy nem volt a kifejezések ellen érvényben lévő „pártdirektíva”. Mindenesetre megjelentek, és – biztos, hogy nemcsak rám – frenetikus hatást gyakoroltak. Megváltoztatták az életemet. Szociológus akartam lenni, ha már ő szociológus volt. És, a véletlenek sajátos összjátéka révén, Füstös Laci és a matematikai statisztika segítségével az is lettem, és pedig pont az ő csoportjában az MTA Szociológiai Intézetében.

Nem akarom itt megismételni azt, amit egyszer már leírtam, és amit az akkori cikkemből az újonnan, noha (mindig) másként működő cenzúra nem vágott ki. A Hankiss Elemérről a „Műhelyben” való együtt-dolgozás révén lettem szociológus. Ott tanultam meg azt, amit az egyetemen nem tanulhattam meg – és ezzel hihetetlen szerencsém volt, hiszen az egyetemeken most sem a valódit és az igazit tanulják a diákok, hanem a felhígított és zanzásított közhelyek azon tömkelegét, amivel a különböző „mainstream” tudomány felvilágosodott képviselői, mostanság a „politikai korrektség” és a „társadalmi konstruáltság” ideologikus búvszavaival együtt, áldozataikat traktálják, „tudás” ürügyén. A „Műhely”-megbeszélések, találkozások vagy éppen kávék és ebédek szinte minden percében hallottam valami újat és érdekeset, ami elgondolkoztatott, és aminek utána próbálhattam nézni. Csak akkor értettem meg, hogy mit jelentett a „Műhely”-ben való képzés a számomra, amikor a reneszánsz művészeinek a képzésével ismerkedtem meg, akik úgy tanultak, hogy éveken át mindent együtt csináltak a mestereikkel. Valami nagyon alapvetően rossz az egész egyetemi képzésben, szinte mindenhol és már nagyon régóta, ami az „akadémiai élet” platóni elképzelésének elárulásához és egyfajta hivatalos szofisztika győzelméhez vezetett, és amit alapvetően Bizánchoz lehet kapcsolni – de ez egy más téma. Nekem az a szerencse jutott osztályrészemül, hogy a – közéleti – hazugságban felnövekedvén, és az – egyetemi – gondolati majdnem semmiben nevelkedvén, egyszer csak Hankiss Elemértől vehettem leckéket, naphosszat, heti két alkalommal, éveken át. Így, bár évtizedeken át (egészen 1988-ig, ha jól emlékszem), ő el volt tiltva az egyetemi oktatástól, a gépezetbe porszem esett, és sikerült a tanítványának lennem. Hálám örök.

Könyvei révén Hankiss Elemér olyan hallgatóságot ért el Magyarországon, mint nagyon kevés szociológus a világon. Ezek a könyvek, sokan biztos így gondolják, nem voltak

„igazán” szociológiaiak, de szerintem – és ezt nem az elfogultság mondatja velem – úgy és azokkal a témákkal foglalkoztak, amivel a szociológiának mint a társadalmi valóság mélyrétegeinek a megismerésével törődő tudományágnak igazából foglalkoznia kellene. Hankiss Elemér nagyon jól tisztában volt a különböző statisztikai és egyéb módszerekkel, amiket épp ő kezdett Magyarországra bevezetni akkor, amikor ez még nem volt divat. Így azok között is az első volt – és itt már együtt „mentünk” –, akik rájöttek, mennyire kevés valódi tudásra lehet az ilyen módszerekkel szert tenni; mint ahogy korábban elsőként hozta be Magyarországra, nagy vitát kavarva az akkori „csészealjban”, a strukturalizmust is, hogy hamar túllépjen rajta. Így a 80-as évek közepétől-végétől egészen más könyveket kezdett írni.

Hogy az utolsó években, évtizedben írt könyvei „szociológiaiak” voltak-e, és milyen értelemben, ez végül is egy kevésbé érdekes, kategorizáló-klasszifikáló kérdés. Az intellektuális élet rendőreire tartozik. Sokkal érdekesebb, hogy mennyiben jelentik életműve betetőzését. Rengeteg életismeretet, bölcsességet tartalmaznak. De mintha az, amit kerestek, amiért megírásra kerültek, elillant volna belőlük, előttük, mint egy Kosztolányi versben. Végigolvasva őket az embernek az az érzése, mintha mindegyik ugyanarról szólna, csak egy kicsit más oldalról. Így bizonyos értelemben kiegészítik egymást, de nem teljesen harmonikus módon illenek egybe. Mintha ugyanannak a könyvnek lennének változatai – egy heroikus, titáni, sziszifuszi erőfeszítés részei.

Hiszen – ha lehet, mivel kell, a mostani tragikus pillanatban tragédiát tragédiára halmozni – hiába volt Hankiss Elemér a szellem világtitornya maga a késői kommunizmus Magyarországon, a bestia mégis benne is sikerrel benne hagyta a fogai nyomát. Nem lehetett mély veszteség nélkül túlélni azokat az évtizedeket. A kommunizmus, ahogy azt Illyés Gyula örök érvénnyel megfogalmazta már 1950-ben, minden gondolatot, érzést, pillanatot megmérgezett, elszennyezett; aki élete legfontosabb évtizedeit akkor élte le, nem tehette magát mindentől immunissá. Nem tudott azt és úgy olvasni és írni, és akkor, amikor kellett volna. Az évtizedek folyásával behozhatatlan, kikerülhetetlen hátrányok halmozódtak fel.

Utolsó éveiben talán a nagy könyvét akarta végre megírni Hankiss Elemér, de akárhogy veselkedett ennek neki, nem tudott olyat írni, amivel elégedett lett volna. Így próbált újra és újra nekirugaszkodni, mint a kommunista abszurd igazi, tántoríthatatlan, tragikus hőse.

Szakolczai Árpád

Professor of Sociology, University College, Cork, Ireland

EMLÉKEZÉS HANKISS ELEMÉRRE

Hankiss Elemér halála rendkívüli, tragikus, helyrehozhatatlan vesztesége a magyar szociológiának, a magyar intellektuális életnek, Magyarországnak. Mivel a tények életéről és munkásságáról könnyen elérhetőek, hadd írjak arról, hogy mit jelentett személye és írásai nemzedékemnek – vagyis azoknak, akik az ötvenes évek végen vagy a hatvanas évek elején születtek, így számukra 1956, mint az „ötvenes évek” is csak furcsa, távoli eseményeket jelentettek, amikről tudták, hogy az iskola és az újságok csak hazudnak, de amiről a felnőttek körülöttük – talán néhány nagyszülő kivételével – egyöntetűen visszautasították, hogy beszéljenek. Ebben a világban felnőni, ha nem is a korábbi elnyomottságot és szegénységet jelentette, de a mindennapi, bornírt, sőt ripők hazugságba való belenövést mindenképpen.

Sőt, egy szempontból, mindazok ellenére, ami miatt Magyarország a „legvidámabb barakk” elnevezést elnyerte, a helyzet nálunk, az értelmiségi életet tekintve még rosszabb volt, mint a környező országokban – és ez a Lukács iskola volt. Lukács, mindenhová eljutó és mindenhol jelenlevő tanítványain át elérte azt, hogy Magyarországon nemcsak a hivatalos ideológia lett „marxista” (az ő sajátos, és különösen ártalmas, mert mélyre hatoló értelmében), de az ellenzéki is – és nemcsak marxista, de egyben neohegelianus, sőt – még rosszabb – neokantiánus, ahol az ettől az állítólag „filozófiailag” meghaladhatatlan normától eltérően gondolkodókat már az egyetemeken letorkollták a lukácsi ezotrikus nyelvet nagy szakértelemmel és hatékonysággal forgató bennfenntesek. Szó szerint, kívül-belül minden ugyanaz volt – akár a hivatalos pártideológiát olvasta és követte valaki, akár a reformereket, akár a szamizdatos ellenzéket. Kiút szinte nem létezett.

Ebben a világban jelentett Hankiss Elemér szinte egyedüli kivételt: a nap sugarát, a tiszta vizet, a beszívható, friss levegőt. Szinte egyedülit, mert biztos voltak rajta kívül még társadalomtudósok, értelmiségiek, akik gondolkoztak anélkül, hogy lelküket a kommunizmus akárcsak megérintette volna, de ez vagy nem volt elérhető (mint pl. Hamvas Béla írásai), vagy szűk körben maradt (szakmai, vallási, helyi), vagy nem került megfogalmazásra. Amiben Hankiss Elemér igazán egyedülálló volt, az első megközelítésben az, hogy neki sikerült megmaradnia és tevékenykednie azon a hajszálvékony határvonalon, ami a még nem valódit és a már nem közölhető elválasztotta – alig érezhetően és matematikai precizitással nem meghatározhatóan, de nagyon is valószínűsítően, mint az óceán és a kontinens határa a tengerparti homokon. Soha nem felejtettem el azt a hitetlenkedő, rádöbbenő érzést, ami első cikkét olvasva támadt bennem: ez nem lehet igaz! Ahogy akkor mondtuk, nem akartam hinni a füleimnek. Hogy lehet olyasmit olvasni a *Valóság*-ban, ami az igazságot fogalmazza

meg, és olyan módon, amire még nem is gondoltam. Hiszen a legtartósabb, legtragikusabb hatása a hazugságban való létnek az, hogy mindenki azt hiszi, birtokolja az igazságot.

És ezzel már elértünk a második fokozatra is; hiszen a fenti határon való navigálás nemcsak azt jelentette, hogy Hankiss Elemér elég „ügyes” volt ahhoz, hogy bizonyos dolgokat ki tudjon mondani, de főleg azt, hogy olyan újszerű módon volt képes megfogalmazni mélyre ható, reveláció erejű meglátásokat, hogy azok átmentek valahogy a szűrőn. Talán megdöbbsentették a cenzort is. Vagy annyira újak voltak, hogy nem volt a kifejezések ellen érvényben lévő „pártdirektíva”. Mindenesetre megjelentek, és – biztos, hogy nemcsak rám – frenetikus hatást gyakoroltak. Megváltoztatták az életemet. Szociológus akartam lenni, ha már ő szociológus volt. És, a véletlenek sajátos összjátéka révén, Füstös Laci és a matematikai statisztika segítségével az is lettem, és pedig pont az ő csoportjában az MTA Szociológiai Intézetében.

Nem akarom itt megismételni azt, amit egyszer már leírtam, és amit az akkori cikkemből az újonnan, noha (mindig) másként működő cenzúra nem vágott ki. A Hankiss Elemérről a „Műhelyben” való együtt-dolgozás révén lettem szociológus. Ott tanultam meg azt, amit az egyetemen nem tanulhattam meg – és ezzel hihetetlen szerencsém volt, hiszen az egyetemeken most sem a valódit és az igazit tanulják a diákok, hanem a felhígított és zanzásított közhelyek azon tömkelegét, amivel a különböző „mainstream” tudomány felvilágosodott képviselői, mostanság a „politikai korrektség” és a „társadalmi konstruáltság” ideologikus búvszavaival együtt, áldozataikat traktálják, „tudás” ürügyén. A „Műhely”-megbeszélések, találkozások vagy éppen kávék és ebédek szinte minden percében hallottam valami újat és érdekeset, ami elgondolkoztatott, és aminek utána próbálhattam nézni. Csak akkor értettem meg, hogy mit jelentett a „Műhely”-ben való képzés a számomra, amikor a reneszánsz művészeinek a képzésével ismerkedtem meg, akik úgy tanultak, hogy éveken át mindent együtt csináltak a mestereikkel. Valami nagyon alapvetően rossz az egész egyetemi képzésben, szinte mindenhol és már nagyon régóta, ami az „akadémiai élet” platóni elképzelésének elárulásához és egyfajta hivatalos szofisztika győzelméhez vezetett, és amit alapvetően Bizánchoz lehet kapcsolni – de ez egy más téma. Nekem az a szerencse jutott osztályrészemül, hogy a – közéleti – hazugságban felnövekedvén, és az – egyetemi – gondolati majdnem semmiben nevelkedvén, egyszer csak Hankiss Elemértől vehettem leckéket, naphosszat, heti két alkalommal, éveken át. Így, bár évtizedeken át (egészen 1988-ig, ha jól emlékszem), ő el volt tiltva az egyetemi oktatástól, a gépezetbe porszem esett, és sikerült a tanítványának lennem. Hálám örök.

Könyvei révén Hankiss Elemér olyan hallgatóságot ért el Magyarországon, mint nagyon kevés szociológus a világon. Ezek a könyvek, sokan biztos így gondolják, nem voltak

„igazán” szociológiaiak, de szerintem – és ezt nem az elfogultság mondatja velem – úgy és azokkal a témákkal foglalkoztak, amivel a szociológiának mint a társadalmi valóság mélyrétegeinek a megismerésével törődő tudományágnak igazából foglalkoznia kellene. Hankiss Elemér nagyon jól tisztában volt a különböző statisztikai és egyéb módszerekkel, amiket épp ő kezdett Magyarországra bevezetni akkor, amikor ez még nem volt divat. Így azok között is az első volt – és itt már együtt „mentünk” –, akik rájöttek, mennyire kevés valódi tudásra lehet az ilyen módszerekkel szert tenni; mint ahogy korábban elsőként hozta be Magyarországra, nagy vitát kavarva az akkori „csészealjban”, a strukturalizmust is, hogy hamar túllépjen rajta. Így a 80-as évek közepétől-végétől egészen más könyveket kezdett írni.

Hogy az utolsó években, évtizedben írt könyvei „szociológiaiak” voltak-e, és milyen értelemben, ez végül is egy kevésbé érdekes, kategorizáló-klasszifikáló kérdés. Az intellektuális élet rendőreire tartozik. Sokkal érdekesebb, hogy mennyiben jelentik életműve betetőzését. Rengeteg életismeretet, bölcsességet tartalmaznak. De mintha az, amit kerestek, amiért megírásra kerültek, elillant volna belőlük, előttük, mint egy Kosztolányi versben. Végigolvasva őket az embernek az az érzése, mintha mindegyik ugyanarról szólna, csak egy kicsit más oldalról. Így bizonyos értelemben kiegészítik egymást, de nem teljesen harmonikus módon illenek egybe. Mintha ugyanannak a könyvnek lennének változatai – egy heroikus, titáni, sziszifuszi erőfeszítés részei.

Hiszen – ha lehet, mivel kell, a mostani tragikus pillanatban tragédiát tragédiára halmozni – hiába volt Hankiss Elemér a szellem világitótornya maga a késői kommunizmus Magyarországon, a bestia mégis benne is sikerrel benne hagyta a fogai nyomát. Nem lehetett mély veszteség nélkül túlélni azokat az évtizedeket. A kommunizmus, ahogy azt Illyés Gyula örök érvénnyel megfogalmazta már 1950-ben, minden gondolatot, érzést, pillanatot megmérgezett, elszennyezett; aki élete legfontosabb évtizedeit akkor élte le, nem tehette magát mindentől immunissá. Nem tudott azt és úgy olvasni és írni, és akkor, amikor kellett volna. Az évtizedek folyásával behozhatatlan, kikerülhetetlen hátrányok halmozódtak fel.

Utolsó éveiben talán a nagy könyvét akarta végre megírni Hankiss Elemér, de akárhogy veselkedett ennek neki, nem tudott olyat írni, amivel elégedett lett volna. Így próbált újra és újra nekirugaszkodni, mint a kommunista abszurd igazi, tántoríthatatlan, tragikus hőse.

Szakolczai Árpád

Professor of Sociology, University College, Cork, Ireland

EMLÉK-KÉPEK HANKISS ELEMÉRRŐL

A Művelődéskutató Intézetben, a második értékkutatás során – melynek központja a Corvin téren volt – ismerkedtünk meg. Amikor előadta kutatási tervét, a Rokeach teszt alkalmazásának módszertani sokszínűségét, fellelkesítette hallgatóságát. Többen csatlakoztunk kutatócsoportjához (Füstös László, Manchin Róbert, Szokolczai Árpád), akikkel kéthetente szemináriumot szervezett a hazai és a nemzetközi szociológiai, közgazdasági kutatási témákról, módszerekről, illetve a tervezett kutatás kérdőíveiről, interjú terveiről. Gyakori vendége volt Szabó Miklós, Liska Tibor, Gombár Csaba és még sokan mások.

Tele volt lelkesedéssel, kíváncsisággal, amely erősen hatott ránk, így az országos reprezentatív vizsgálatban örömmel vettünk részt. Nemcsak a terepmunkáról őrzök máig érdekes és tanulságos emlékeket, hanem a csoport megbeszélésekről is. Igényes munkát kért, és minden interjút elolvasott, értelmezett, különösen a megfigyelési jegyzőkönyveinket forgatta izgatottan, hiszen azokban a '80-as évek Magyarországról kapott pontos és sokszínű információt.

Folyton kérdezett, figyelt, látszólag csapongtak a gondolatai, de közben újabb és újabb jelenségek megismerésére vállalkozott és erre ösztönzött bennünket is. A nemzetközi szakirodalom közös feldolgozásával teltek a '80-as évek. Aztán más kérdések kezdték foglalkoztatni, döntően a demokrácia kiszélesítését próbálta megteremteni közéleti programjaival.

Az MTA Szociológiai Kutatóintézet munkatársai 1996-ban választották meg igazgatónak. Elképzelése szerint a sokféle kutatás, a műhelymunka hozhat igazi eredményeket, adhat közösségi élményeket. Minden témát támogatott, nem ismerte a tabukat. A teljesítmény érdekelte, az adminisztratív kötöttségek, öncélú átalakítások ingerelték, erősen hátráltatta a hierarchikus működtetésre készítő külső elvárásokat. Csak a szenvedélyes munkában, megismerésben hitt. Minden érdekelte, amelytől változást remélhetett, szívesen kísérletezett, a kudarcok újabb és újabb feladatokra inspirálták. Személyiségéhez nem illenek a múlt idejű ígék, publikációinak és más közösségi teljesítményeinek felsorolása, sokkal inkább a lobogás, a tűz és kíváncsiság, ami a tekintetéből áradt és itt maradt velünk.

Tibori Timea